

9. ROBNA PROIZVODNJA

Istorijski posmatrano, postoje dva osnovna tipa proizvodnje:

1. **Naturalna proizvodnja** - Kod ovog tipa proizvodnje odnosi između proizvodnje i potrošnje se uspostavljaju direktno. Proizvođači proizvode dobra neophodna za zadovoljenje sopstvenih potreba. Ovo je najstariji vid proizvodnje. Prisutan je još u prvobitnoj ljudskoj zajednici, a dominantan je način proizvodnje u robovlasništvu (robovi su proizvodili dobra za zadovoljenje potreba robovlasnika) i feudalizmu (kmetovi su proizvodili dobra za zadovoljenje potreba feudalaca). U određenom vidu, on je prisutan i na današnjem nivou razvoja proizvodnih snaga.
2. **Robna proizvodnja** - Kod ovog tipa proizvodnje odnosi između proizvodnje i potrošnje se uspostavljaju indirektno, putem razmene odnosno tržišta. Ovaj tip proizvodnje podrazumeva proizvodnju dobara za razmenu na tržištu, a proizvedena dobra postaju roba. Nastala je raspadom prvobitne ljudske zajednice, a njen nastanak su omogućili društvena podela rada, razvoj proizvodnih snaga i pojava privatne svojine.

U svom razvoju, robna proizvodnja je prošla kroz tri oblika:

1. Prosta (sitna) robna proizvodnja,
2. Kapitalistička robna proizvodnja,
3. Socijalistička robna proizvodnja.

Prosta ili sitna robna proizvodnja nastaje raspadom prvobitne ljudske zajednice. Prisutna je u svim društveno-ekonomskim formacijama, kao dopunski vid proizvodnje (u vidu sitne zanatske i poljoprivredne proizvodnje). Osnovne karakteristike ove proizvodnje su: da su proizvođači ujedno i vlasnici sredstava za proizvodnju i da su proizvodi namenjeni tržištu. Prosta robna proizvodnja je omogućila nastanak kapitalističke robne proizvodnje, a u socijalizmu se javlja kao dopunski oblik proizvodnje, uz dominirajuću socijalističku robnu proizvodnju.

Kapitalistička robna proizvodnja je oblik robne proizvodnje koji je dominantan u kapitalizmu. Roba je namenjena tržištu, s ciljem da se ostvari što veći profit, koji prisvaja kapitalista kao vlasnik sredstava za proizvodnju. U kapitalizmu neposredni proizvođači nisu vlasnici sredstava za proizvodnju, a radna snaga postaje roba, zato što najamni radnici prodaju kapitalistima svoju radnu snagu kako bi obezbedili sebi sredstva za život. U tom smislu dolazi do razdvajanja klase kapitalista (koji ne učestvuju u proizvodnji, već donose glavne poslovne odluke vezane za proizvodnju) i klase radnika (koji neposredno učestvuju u proizvodnji, ali ne učestvuju u donošenju odluka). Pri tom su odnosi u društvenoj reprodukciji su regulisani tržišnim zakonima i zakonom vrednosti.

Socijalistička robna proizvodnja podrazumeva da su sredstva za proizvodnju u vlasništvu društva, za razliku od kapitalističke robne proizvodnje gde su ona u privatnom vlasništvu. Zato, u socijalističkoj robnoj proizvodnji neposredni proizvođači nisu samo izvršiocima kao u kapitalističkoj robnoj proizvodnji, već imaju aktivnu ulogu u donošenju odluka i neposredno upravljaju društvenom proizvodnjom. Osnovni cilj socijalističke robne proizvodnje, nije

maksimiziranje profita, već što potpunije zadovoljenje potreba društva. Odnosi u društvenoj reprodukciji su regulisani planom, putem koga država utiče na privredne tokove.

10. PROIZVODNE SNAGE

Proizvodne snage čini skup svih subjektivnih i materijalnih (objektivnih) elemenata koji su međusobno usko povezani, a koji direktno ili indirektno omogućavaju proces proizvodnje. Stepem razvoja proizvodnih snaga ukazuje na to koliko su ljudi ovladali prirodnim silama, kako bi prilagodili prirodu ljudskim potrebama. Značaj proizvodnih snaga je veliki, jer razvoj proizvodnih snaga omogućava povećanje obima društvene proizvodnje, društvenog bogatstva i standarda stanovništva.

Subjektivne elemente proizvodnih snaga čine ljudi sa svojim znanjem, proizvodnim iskustvom i radnim navikama. Subjektivni elementi proizvodnih snaga se mogu posmatrati sa dva aspekta: kvantitativnog i kvalitativnog. Sa kvantitativnog aspekta, subjektivni činioci proizvodnih snaga se posmatraju kao broj radno aktivnog stanovništva u jednoj zemlji (stanovništvo starosti od 15-64 godina starosti, koje radi ili aktivno traži zaposlenje), dok se kod kvalitativnog aspekta posmatra nivo kvalifikovanosti i proizvodnog iskustva radno sposobnog stanovništva.

Objektivne ili materijalne elemente proizvodnih snaga čine sredstva za proizvodnju, odnosno sredstva za rad i predmeti rada. I oni se mogu posmatrati sa kvantitativnog i kvalitativnog aspekta. Ukoliko se materijalni činioci sagledavaju sa kvantitativnog aspekta, onda se posmatra obim sredstava za proizvodnju sa kojima jedna zemlja raspolaže. Sa druge strane, kvalitativni aspekt podrazumeva kvalitet sredstava za proizvodnju, koji direktno zavisi od razvoja i primene nauke i tehnike. Zemlje koje karakteriše visok stepen razvoja nauke i njene primene u svim oblastima privređivanja imaju mogućnost da povećaju svoju konkurentnost zahvaljujući:

1. korišćenju tehnički naprednijih sredstva za rad, koja imaju veću proizvodnu moć, što omogućava povećanje produktivnosti,
2. korišćenju kvalitetnijih materijalna, jeftinije energije i supstituta za sirovine kojih u prirodi ima u ograničenim količinama, čime se smanjuje zavisnost od uvoza.

Na kraju treba istaći da značajan broj autora, ističući značaj proizvodnih snaga, smatraju da se društveno-ekonomske epohe ne razlikuju toliko po tome šta se proizvodi, nego kako se proizvodi, kakva su oruđa za rad i koliko su razvijene proizvodne snage. Tako su, na primer, ljudi proizvodili obuću od kože još u drevnim civilizacijama, ali su se vremenom menjala sredstva za rad koja su korišćena u proizvodnji.

11. PROIZVODNI ODNOSI

Proizvodni odnosi su odnosi između ljudi u procesu društvene reprodukcije. To su odnosi koji nastaju u proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji. Najznačajniji među njima su:

1. ***Svojinski odnosi*** – Svojinski odnosi su vezani za vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Sredstva za proizvodnju mogu biti u privatnoj, društvenoj, državnoj ili zadrušnoj svojini. Pri tom se privatna svojina pokazala kao najefikasnija i ona je dominantna u svim razvijenim privredama. Treba naglasiti da svojinski odnosi u velikoj meri utiču na druge proizvodne odnose odnosno određuju karakter ostalih proizvodnih odnosa;
2. ***Odnosi između neposrednih proizvođača*** – Od karaktera ovih proizvodnih odnosa u velikoj meri zavisi efikasnost proizvodnje (dobri međuljudski odnosi i princip kolektivnog rada omogućavaju da se ostvare ciljevi organizacije kao celine);
3. ***Odnosi između neposrednih proizvođača i upravljača*** – Imajući u vidu da u procesu proizvodnje učestvuje veliki broj proizvođača javlja se potreba za upravljanjem i uspostavljanjem odnosa između neposrednih proizvođača i onih koji upravljaju proizvodnjom,
4. ***Odnosi između privrednih subjekata u robnoj razmeni*** – Privredni subjekti u procesu razmene prodaju jedni drugima ono što proizvode, pa se na tržištu uspostavljaju odgovarajući odnosi između kupaca i prodavaca odnosno proizvođača i potrošača;
5. ***Odnosi u raspodeli rezultata proizvodnje*** – Svi prethodno pomenuti odnosi, a naročito svojinski odnosi, određuju proizvodne odnose u raspodeli. Tako, na primer, u kapitalizmu rezultate proizvodnje prisvaja kapitalista kao vlasnik sredstava za proizvodnju, u feudalizmu feudalci, a u robovlasništvu robovlasnici.

Osnovne karakteristike proizvodnih odnosa su:

1. Javljaju se u oblasti društvene reprodukcije;
2. Nužni su i nezavisni od volje ljudi (nasleđuju se od prethodnih generacija i ne mogu se birati);
3. Neposredno zavise od razvoja proizvodnih snaga (između proizvodnih odnosa i proizvodnih odnosa postoji visok stepen međuzavisnosti i međuslovljenosti, pri čemu razvijeni proizvodni odnosi podstiču intenzivniji razvoj proizvodnih snaga i obrnuto);
4. Utiču na druge društvene odnose (pravne i političke odnose, moral, religiju i sl.),
5. Određeni su privrednim sistemom (proizvodni odnosi se u velikoj meri razlikuju u centralno-planskom i tržišnom sistemu privrede).

14. ORGANSKI SASTAV KAPITALA

Organski sastav kapitala predstavlja odnos između konstantnog ili postojanog kapitala (C) i varijabilnog ili promenljivog kapitala (V) i označava se sa C:V.

Konstantni ili postojani kapital obuhvata ulaganja u sredstva za proizvodnju tj. sredstva za rad i predmete rada. U procesu proizvodnje ovaj kapital stvara prenetu vrednost, imajući u vidu da sredstva za proizvodnju prenose svoju vrednost na novi proizvod (sredstva za rad u iznosu obračunate amortizacije, a predmeti rada celokupnu svoju vrednost).

Varijabilni ili promenljivi kapital obuhvata ulaganje u radnu snagu. U procesu proizvodnje ovaj kapital stvara novostvorenu vrednost, s obzirom da radna snaga u procesu proizvodnje ne prenosi svoju vrednost na nov proizvod, nego stvara novu vrednost.

Organski sastav kapitala može biti izražen kao:

1. *vrednosni sastav kapitala* – pokazuje odnos između postojanog i promenljivog kapitala vrednosno izražen odnosno u novčanim jedinicama (npr. 300000 dinara : 100000 dinara).
2. *tehnički sastav kapitala* - pokazuje odnos između postojanog i promenljivog kapitala naturalno izražen odnosno u fizičkim jedinicama mere (npr. 3 mašine i 100kg materijala : 5 radnika).

15. NOVAC KAO TRŽIŠNA KATEGORIJA (pojam, definisanje i funkcije)

Novac je opšta roba ili opšti ekvivalent odnosno roba zamenljiva za bilo koju drugu robu.

Funkcije novca su:

1. *Novac kao mera vrednosti* – Ovo je prva i najvažnija funkcija novca. Svojom količinom novac izražava vrednosti svih ostalih roba. Sve robe su rezultat veće i manje količine rada koja određuje vrednost robe, a vrednost robe izražena u novcu predstavlja cenu robe. To dalje ukazuje na činjenicu da se putem novca iskazuje cena robe. Novac u funkciji mere vrednosti ne mora biti fizički prisutan da bi se vrednost drugih roba izrazila.
2. *Novac kao prometno sredstvo* – Hronološki posmatrano ovo je druga funkcija novca. Do pojave novca razmena se vršila razmenom robe za robu odnosno putem trampe. To je praktično značilo da je svaka kupovina ujedno i prodaja i obrnuto. U razvijenoj robnoj privredi razmena se odvija putem novca, pri čemu je novac posrednik u razmeni. Na taj način se vremenski i prostorno odvajaju čin prodaje i čin kupovine. *Pozitivna strana* ovakvog načina odvijanja razmene je što razmena robe postaje jednostavnija, efikasnija i brža, jer prodavac nije prinuđen da traži kupca kome su neophodna dobra koje on proizveo za razmenu. Za prodatu robu prodavac dobija određenu količinu novca i nakon toga može odlučiti gde i kada će ga upotrebiti za kupovinu neke druge robe. *Negativna strana* ovakvog odvijanja razmene je to što može doći do povlačenja novca iz prometa, jer prodavac ne mora više istovremeno da bude i kupac robe, što se negativno odražava na kontinuitet robnog prometa. Zbog povlačenja novca iz prometa pojedini prodavci će morati da odlože prodaju svojih proizvoda, što svakako utiče na nesmetano odvijanje razmene.
3. *Novac kao sredstvo plaćanja (platežno sredstvo)* – Ova funkcija je proistekla iz prethodne funkcije. Kada kupac u momentu kupovine plati njenu vrednost u novcu, tada novac vrši

funkciju sredstva plaćanja. U tom smislu, prilikom vršenja ove funkcije novac mora biti fizički prisutan. Treba napomenuti činjenicu da se u praksi se vrlo često vreme isporuke robe i vreme plaćanja ne poklapaju, zbog mogućnosti plaćanja na odloženo. U tom slučaju, prilikom kupovine robe novac vrši funkciju mere vrednosti tj. obračunskog sredstva i ne mora biti fizički prisutan, a kada dođe trenutak plaćanja on vrši funkciju sredstva plaćanja i mora biti fizički prisutan.

4. ***Novac kao sredstvo za zgrtanje blaga*** – Postoje dva razloga zbog kojih novac može vršiti funkciju sredstva za zgrtanje blaga: zato što predstavlja oličenje bogatstva i moći i zato što postoji mogućnost njegovog povlačenja iz robnog prometa (jer sa pojavom novca svaka kupovina nije ujedno i prodaja). U savremenim uslovima se, zato, blagom smatra novac koji je povučen iz optičaja (tezaursan tj. akumuliran novac) kao oličenje bogatstva i društvene moći.
5. ***Svetski novac ili novac kao međunarodno sredstvo plaćanja*** – U savremenim uslovima, svaka privreda je više ili manje uključena u razmenu na svetskom tržištu, pa se postavlja pitanje koji i kakav je to novac koji je prisutan u razmeni na svetskom tržištu. To obično nije nacionalna valuta neke zemlje koja se koristi kao sredstvo plaćanja u nacionalnom prometu, već funkciju svetskog novca mogu vršiti samo konvertibilne valute i zlato. Konvertibilnost znači mogućnost nacionalne valute da u svakom trenutku bude pretvorena (konvertovana) u valutu bilo koje druge zemlje, kao što je američki dolar, evro, švajcerski franak i slično.

16. RAZVOJ ISTORIJSKIH OBLIKA NOVCA

Istorijski posmatrano novac je u svom razvoju prolazio kroz određene etape ili faze:

1. robni novac,
2. kovani novac,
3. papirni novac i
4. depozitni novac,
5. elektronski novac.

U početnim fazama razvoja novca, razmena se odvijala putem trampe. Učesnici razmene su međusobno razmenjivali svoje proizvode, pri čemu je svaki od učesnika slobodno procenjivao koliko će sopstvenih proizvoda dati za određenu količinu drugog proizvoda. Odnosi razmene su se formirali od slučaja do slučaja tj. nisu bili jednom za svagda dati. Ova faza razvoja novca je jako dugo trajala.

U narednoj fazi razvoja novca izdvojile su se određene robe koje su predstavljale opšti ekvivalent na određenom geografskom području. To su bile robe koje su karakteristične za određeno podneblje (pšenica u ravničarskom području, neka vrsta stoke u planinskim područjima, morska so u primorskim područjima i slično) i koje su se koristile kao merilo vrednosti svih ostalih roba na tom podneblju.

Razvojem trgovine, koji je bio podstaknut razvojem saobraćaja i otkrivanjem novih kontinenata, pojavila se potreba za iznalaženjem robe koja će služiti kao opšti ekvivalent na svim prostorima. Ovako nešto je bilo moguće nakon razvoja rudarstva i proizvodnje metala,

kada se pojavio kovani novac. On je najpre izrađivan od bakra, a nakon toga od srebra i zlata. Zlatni novac je najpogodniji novčani ekvivalent u razmeni zato što je to retka i tražena roba, što male količine ovog metala mogu izraziti relativno veliku vrednost druge robe i što ima fizičku i hemijsku nepromenljivost odnosno trajnost. Međutim, vremenom je proizvodnja zlatnog novca postala skupa i pojavljivali su se sve češći slučajevi krađe, pa je vremenom kovani novac zamenjen papirnim novcem.

Preteča papirnog novca je *banknota*, koja je predstavljala potvrdu o založenoj količini zlata u banci. Naime, u srednjem veku ljudi su počeli svoj metalni novac poveravati bankama na čuvanje. Banke su im izdavale potvrde na osnovu kojih su mogli podići svoj novac kada bi im zatrebao. Postepeno su ljudi počeli plaćati robu tim potvrdama umesto metalnim novcem. Upotreba papirnog novca je ubrzala odvijanje procesa reprodukcije. Prednost papirnog novca se ogleda u tome što je njegova proizvodnja relativno jeftinija i što se njime relativno lako manipuliše. On je u prvo vreme predstavljao zlato ili srebro kao sredstva za plaćanje jer je u njima imao podlogu, odnosno vlade su mogle izdavati u opticaj samo onoliko papirnog novca koliko su za njega imale pokriće u zlatu (tzv. period Zlatnog standarda). Od ovog pravila su najpre odustali britanski bankari, koji su počeli da štampaju novac bez pokrića u novcu radi osvajanja novih kolonija. Nakon Prvog svetskog rata se ovako nešto počelo primenjivati i u SAD-u, kada je predsednik Ruzvelt odobrio štampanje novca bez pokrića radi finansiranja New Deal-a. Na kraju, 1971. godine, predsednik SAD-a Richard Nixon je ukinuo Zlatni standard na globalnom nivou, pa je danas u opticaju čisti papirni novac koji nije zamenljiv za zlato.

Sa razvojem bankarstva, dolazi do pojave tzv. depozitnog novca kao novca koji se nalazi deponovan na računima privrede i stanovništva kod poslovnih banaka. Depoziti po viđenju takođe predstavljaju novac, iz razloga što se po osnovu njih mogu izdavati čekovi. Korišćenje čekova u procesu razmene je gotovo identično korišćenju novca, jer se njima može plaćati kupljena roba. Razvoj informacionih tehnologija omogućio je pojavu elektronskog novca ili tzv. plastičnog novca, u vidu kreditnih kartica. Plaćanjem ovim karticama, vrši se preknjižavanje i prenos sredstava sa računa kupca na račun prodavca.

17. ULOGA I ZNAČAJ NOVCA U SAVREMENIM USLOVIMA

Osim na mikroekonomskom nivou, novac ima značajnu ulogu i na makroekonomskom nivou, gde količine novca u opticaju u velikoj meri utiče na funkcionisanje određene nacionalne privrede. Za privredu je od izuzetnog značaja da ima usklađen odnos između ukupno raspoloživih robnih i novčanih fondova. Samo ukoliko su ove dve veličine u ravnoteži privreda može da funkcioniše uspešno. Regulisanje količine novca u opticaju je u nadležnosti centralne banke (u našoj zemlji to je Narodna banka Srbije).

Centralna banka utiče na količinu novca u opticaju putem:

1. **Monetizacije vrednosnih papira** – Ova mera se još naziva i operacije na otvorenom tržištu, a podrazumeva kupo-prodaju hartija od vrednosti od strane centralne banke. Ukoliko centralna banka proceni da u opticaju ima manje novca nego što je potrebno, ona će kupiti hartije od vrednosti od poslovnih banaka i obrnuto.
2. **Kredita centralne banke poslovnim bankama** – Centralna banka utiče na ponudu novca putem određivanja tzv. eskontne stope, koja predstavlja kamatnu stopu po kojoj centralna

banka odobrava kredite poslovnim bankama. Ukoliko centralna banka poveća ovu stopu poslovne banke će se manje zaduživati kod centralne banke što će uticati na smanjenje ponude novca.

3. **Zaduživanje države kod centralne banke** – Ukoliko država želi da smanji količinu novca u opticaju ona će se manje zaduživati kod centralne banke i obrnuto.
4. **Stope obavezne rezerve** – Centralna banka zahteva od poslovnih banaka da drže kod nje zakonom propisanu obaveznu rezervu, pa ukoliko želi da smanji ponudu novca ona će da zahteva od poslovnih banaka da drže veći iznos tih rezervi (jer će onda bankama ostati manje raspoloživog novca za odobravanje kredita) i obrnuto.
5. **Deviznih transakcija** – Ukoliko centralna banka proceni da u opticaju ima više nacionalne valute nego što je potrebno, ona će na deviznom tržištu prodati deo svojih deviznih rezervi i obrnuto. Osim što utiče na ponudu novca centralna banka na ovaj način utiče i na devizni kurs. Ukoliko npr. Narodna banka Srbije proceni da je ponuda dinara velika (što utiče na smanjenje njegove vrednosti u odnosu na zlato i ostale valute) ona će prodati deo svojih deviznih rezervi, čime se ponuda dinara smanjuje, a to dalje utiče na rast vrednosti dinara.

Najznačajniji faktor koji utiče na visinu potrebne količine novca u opticaju u jednoj zemlji je brzina obrta novca. Brzina obrta novca predstavlja stopu po kojoj se novac u opticaju obrće u toku godine, a da pri tom zadovoljava potrebe tekućih transakcija. Ukoliko je brzina obrta niska tj. ukoliko se novac sporo obrće biće potrebna veća količina novca i obrnuto.